

I — BAŞLANGICINDAN PETRO'YA KADAR TÜRK-RUS MÜNASEBETLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Mehmet Saray

a) *İlk Rus Knezlikleri (Prenslikleri)*

XII. asrın sonlarına doğru Rusya'da daha önce sırasıyla Avar, Hazar, Peçenek ve Kuman Türklerinin hâkimiyetinde yaşamış ve onlardan çok şeyler öğrenerek teşkilâtlarını geliştirmiş olan Rusların şu Knezlikleri (Prenslikleri)'ni görmekteyiz : Kiev, Çernigof, Galiç, Polotsk, Turav-Pinsk, Rostov-Suzdal, Ryazan, Novgorod ve Vladimir-Volynsk. Bunların her birinin başında Hıristiyanlığı kabul eden ilk Knez (Prens) Vladimir Svyatoslaviç (956-1015) neslinden türemiş bir âile vardı¹. Daima Knezlerin en kuvvetlisinin hüküm sürdüğü Kiev ise «Büyük Knez» lâbakını taşıyordu. Fakat, kuruluş tarihi pek kesin olarak bilinmemekle beraber XIII. yüzyılın ikinci yarısında teşekkül eden Moskova Knezliği, yerinin gayet müsait olmasından dolayı çabuk gelişmiş ve kısa bir zamanda büyüyerek Knez İvan zamanında, Özbek Han'ın müsaadesiyle 1328'de «Büyük Knez»liğe yükselmiştir. Hele Rus kilisesinin de Moskova'ya nakli, liderliğin tamamen Moskova Knezliğine geçmesine sebep olmuştur. Bundan sonra Rus Knezleri tedricen Moskova Knezli-

1 Kiev Pirensi Vladimir'in en kuvvetli Knez olarak Hıristiyanlığı resmen kabul etmesi, Rusya tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Kendisini Bizans İmparatorunun kızkardeşi Prenses Anna'nın refakatinde bulunan papazlar vaftiz etmişlerdir (988 veya 989). Ruslar Ortodoksluğu kabul etmekle hem Bizans kültürünün tesirine girecekler, hem de, ileride göreceğimiz gibi, olayların başka yönlerden de gelişmesi ile sahneye çıkacaklardır. Tafsilat için bk., R. Portal, *The Slavs*, London, 1969, s. 34-37; A.N. Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948, s. 29 vd.; R. Pipes, *Russia: Under the Old Regime*, New York, 1974, s. 27-83, 221-42.

ğinin hakimiyetini tanıyarak bir tek devlet olma yoluna girmişlerdir ki bu da bugünkü Rusya'nın kuruluşuna yol açmıştır.

b) *Rusya'nın Türk ve Moğol Hâkimiyetine girmesi :*

Moğol hükümdarı Cengiz Han (1167-1227) Türkistan seferini müteakip, kumandanlarından Cebe-Noyun ile Sübidey-Batur'a Kuzey Kafkasya, Kumanlar memleketine bir yürüyüş yapmalarını emretmişti. Bunun üzerine Kumanların başbuğlarından Komçak Han, Cengiz istilâsına karşı Rus Knezlerinden yardım istedi. Fakat, Knezlerin yardıma kalkışmaları 16 Temmuz 1223'de Moğol ordularından ilk darbeyi yemelerine sebep olmuştur. Moğol ordularının Batu Han kumandasında 1237'de tekrar dönmelerinden sonra teklif ettikleri sulh andlaşmasına yanaşmayan Ruslar, ikinci darbeyi yemişlerdir. Zira, 21 Aralık 1237 de başlayan Moğol istilâ harekâtı 4 Mart 1238'de Rusların ikinci büyük darbeyi yemeleriyle sonuçlanmıştır. Son Rus direnişi ise 1240 sonbaharında Kiev'de kırılmış ve Ruslar tamamen Moğol hâkimiyetine girmişlerdir. Bu mağlûbiyetlerden sonra Ruslar uzun süre Moğollara karşı başkaldıramamışlardır. Moğollar, Rusları yenmelerine rağmen içişlerine karışmadılar. Yalnız, Knez olarak hüküm süreceklerin gidip Moğol «Kağan'ından izin ve berat almaları lâzım geliyordu. Rus Knezleri de birer birer giderek Batu Han'ın katına «yüz sürdüler». Böylece, Slavların tarihini yazan Prof. Roger Portal'ın da dediği gibi, «Moğol hakimiyetinde bir sulh devri başlamış oluyordu»².

c) *Altın Ordu'nun Kuruluşu ve Zaafları :*

Batu Han 1242 sonbaharında Macaristan'a yaptığı son seferinden dönüşünde Aşağı İdil boyunda yerleşti. Böylece Altın Ordu'nun temelleri atılmış oldu³. Uzun bir müddet için Rus Knezlerine soluk aldirmayacak olan Altın Ordu devletinin nüvesi sağlam de-

² Portal, a.g.e., s. 48-49.

³ Tafsilat için bk., M. Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul, 1976 ve A.Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve İnhitâtı*, Türkçe terc. H. Eren, İstanbul, 1955.

ğildi. Devleti zaafa uğratan sebepleri şöyle sıralamak mümkündür : Baştakilerin taht kavgaları; devletin nüvesini teşkil eden belli başlı boyların aralarındaki çekişmeler; ve nihayet Timur (1336-1405)'un vurduğu darbenin sarsıntıları başta geliyordu. Rus Knezleri bu zaaflardan azamî derecede faydalanma yollarına gideceklerdir. Hattâ Altın Ordu'nun kuvvetli zamanlarında dahi bu yolda faaliyette buldukları görülmüştür. Bu hususu o devrin tarihçileri şöyle anlatıyor : «Altın Ordu Hanı Mengü Timur zamanında (1267-1280) Coçi oğlu Moğol'un torunu Mogay Batu, Kıpçak sahasının kumandanı «Tümen Başlığı» sıfatıyla ehemmiyet kazanmıştı. Mogay, Mengü Timur'un ölümünden sonra Altın Ordu tahtına çıkan Tuda Mengü zamanında (1280-87) müstakil bir hükümdar rolünü oynamaya başladı. Teleboğa Han zamanında (1287-1291)'da Nogay kendi başına harekete devam etti. Altın Ordu, bu suretle, adeta ikiye bölünmüş gibi idi. Bu durum Rusya üzerinde de tesirini gösterdi. Knezlerin bir kısmı Saray'daki Han'ı baş tanımışlar, bir kısmı da Nogay ile münasebet tesis etmişlerdi⁴. Görüldüğü gibi, Altın Ordu'daki karışıklığın devamı için hiç bir fırsat Knezler tarafından kaçırılmamıştır.

Hâdiselerin böyle bir seyir tâkip etmesi üzerine harekete geçen Tuda'nın kuvvetleri âsileri cezalandırmaya muvaffak olmuşlardır. Tekrar itaat altına alınan Knezlerin içinde bilhassa Moskova Knezliğinin «Büyük Knez» olma yolunda bir takım çalışmalar yaptığını görüyoruz. Moğollar, Knezlerin vergileri toplayabilmek için Rusya'da vergi memurları bulunduruyorlardı⁵. Ama Moskova Knezliği bu vergileri zamanında toplayıp muntazaman gönderme işini deruhte etmeye kalkışınca, itibarı Altın Ordu'nun nazarında birdenbire yükseliverdi. Hele İvan Kalita zamanında kilişenin de Moskova'ya nakli ve ondan sonra gelen Knezlerin çok akılcı hareket etmeleri Moskova Knezliğinin büsbütün kuvvetlenmesine sebep olmuştur. Ruslar, Altın Ordu'nun Timur karşısında aldığı mağlûbiyetten sonra içine düştüğü karışıklıktan azamî derecede istifade etmişlerdir. Fakat, Uluğ Muhammed Han'ın Kazan'ın başına geçmesi ile Rus entrikaları durmuştur. Ruslar yeni-

⁴ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 85-86. Bu gelişmeler bilâhure fetret devrini başlatmıştır. Tafsilat için bk., Kafalı, a.g.e., s. 89-99.

⁵ Yakubovskiy, a.g.e., s. 77 vd.

den vergilerini ödemeye başlamışlardır⁶. Ne var ki Uluğ Muhammed'in ölümünden sonra Kazan Hanlığı da Altın Ordu'nun başını yiyen iç çekişmelere sahne olunca Ruslar tekrar harekete geçmişlerdir.

d) *Rusya'nın kuruluşuna yardım eden tarihi olayların gelişimi :*

Bâzi olayların, tarihin tabii akışının, bâzılarının ise tâkip edilen hatalı politikaların birer sonucu olduğu görülmektedir. Rusya'nın kuruluşuna ve ortaya bir kuvvet olarak çıkışına, böyle bir takım olayların gelişmesi ve Ruslarla temasta olan siyâsî heyetlerin hataları sebep olmuştur.

Cengiz oğullarının Orta Asya'daki hâkimiyetleri zayıfladığı anlarda, Cengizlilerin son bakiyelerinde Altın Ordu, Karadeniz'in kuzeyinden Rusya içlerine ve Hazar'a kadar olan sâhada hâkimiyetini devam ettiriyordu. Emeli Orta Asya'daki Cengizlilere ait yerleri kendi hâkimiyeti altına almaktı. Ama bu sırada yükselen Timur (1336-1405) kuvveti buna mâni oldu. Timur, önceleri Altın Ordu'ya ve hükümdarı Toktamış Han'a karşı gayet iyi davranmıştı. Buna karşılık, Toktamış'ın kendisine bağlı, siyasetine uygun bir yol tâkip etmesini istemişti. İsteği yerine gelmeyince de araları açılmıştı. Daha önce Özi Frenkleri' ile Rusları ezen Altın Ordu Hanı Toktamış, Timur tehlikesi karşısında, bu ezeli düşmanları ile müttefik olma çarelerini aramağa başlamıştır. O'nun bu tavrı Timur'u çok kızdırmış, bu vesile ile Yıldırım Beyazid (1360-1403)'e yazdığı mektuba, onu Şarkî Avrupa'yı zabta teşvik etmiş ve fakat «bütün bu işlere engel olan bir mania var ki o da Özi Frenkleri'dir, fesat noktası budur, bunları yok etmeliyiz. Bunlar Toktamış'ı alet ederek İslâm ülkelerine rahat vermiyorlar. Sizden ricam o taraftan, yâni Tuna'dan gelmeniz, ben de bu taraftan gelerek Özi Frenklerini birlikte yok edelim. Dediğim gibi olmazsa kıyamet gününde bizi mes'ul ederler» demiştir⁷. Yıldırım Baye-

6 A.B. Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara, 1966 ,s. 23.

7 Özi Frenkleri: Ukrayna'da Özi ırmağı kenarlarını kendilerine merkez edip Karadeniz kıyılarındaki Venedik ve Ceneviz kolonileriyle birlikte o halvalde korsanlık ve çapulculuk yapan Hıristiyan ahaliye verilen ad.

8 A.Z.V. Togan, *Timur Tarihi Ders Notları*, 1964-1965, s. 12-13.

zid'in bu mektuba nasıl bir cevap verdiğini bilmiyor isek de, böyle bir ittifakın vücuda getirilmemiş olması müttefikler için büyük bir kayıp olduğu ortadadır.

Toktamış Han'ın kendine müttefikler bulmak için bâzi teşebbüslerde bulunması ve bu arada sağ kolu olan kumandanı Yağlı Beğ'i Azerbaycan'a gönderip Tebriz ve Meraga'yı yağma ettirerek bir çok Timur taraftarlarını katlettiği, Timur ile aralarının iyice açılmasına sebep olmuştur. Toktamış, harbin kaçınılmaz hale geldiğini bilmekle beraber, bu sırada Timur ile Bayezid'in Doğu Anadolu hâkimiyeti yüzünden aralarının açıldığını duyunca ümitlenmiş ve hattâ Osmanlı başkentine elçiler ve mektuplar göndererek Timur'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir⁹. Fakat Toktamış'ın bu ittifak teklifi Osmanlılarca kabûl edilmiştir. Bu arada hazırlıklarını tamamlayan Timur, Altın Ordu üzerine yürümüş ve Toktamış'ı 1391 ve 1395 yıllarında üst üste yenerek rakibine karşı tam bir üstünlük sağlamıştır¹⁰. Bu mağlûbiyetler Altın Ordu'yu son derece yıpratmıştır.

Timur, Altın Ordu'dan ayrılmadan önce Özi Frenkleri üzerine de bir sefer yaparak, bu saldırgan topluluğun korsanlık yapmasına mâni olmuştur. Bu arada Timur, Edige ve Kutluk Timur'u Altın Ordu'nun başına geçirmiştir.

Ne var ki, Timur, başkentinde bu seferin yorgunluğunu gidermemişken Altın Ordu cihetinden kötü haberler gelmeye başladı. Edige ile Kutluk Timur, Toktamış Han'ın yerini doldurmaktan uzak kişilerdi. Bu yüzden Rus Knezleri ile Özi Frenklerinin birleşerek Altın Ordu aleyhinde faaliyette bulunmalarına mâni olamamışlardır. Bu duruma üzülen Timur, Altın Ordu üzerinden Özi Frenklerine ve Ruslara karşı bir sefer daha yapmak için hazırlıklarını tamamlamış ise de, bu sırada gelen bir elçilik heyeti Altın Ordu'da olayların yatıştığını bildirmişti. Bütün seferlerinde, kurduğu muazzam casusluk teşkilâtından aldığı haberlere göre hareket eden ve bundan da iyi sonuçlar alan Timur, Altın Ordu'daki

9 H. İnalcık, «Kırım'ın Osmanlı tâbiliğine girmesi», *Belleten*, No: 30 (1944), s. 196 ve not 2.

10 Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluşu ve Yükseliş Devirleri*, s. 107-112 ve Yakubovskiy, *Altın Ordu ve İhtihati*, s. 248-255.

bu zâhiri sükûnetin geçici olduğunu farkedememiş, bütün hazırlığını yaptığı bu mühim seferden vaz geçmişti. Timur'un bu hâtasının büyüklüğünü bilâhure cereyan edecek olan olaylar ortaya koyacaktır.

Altın Ordu'daki karışıklıklar ardi arkası kesilmeden devam etmiş ve nihayet devlet dörde ayrılmıştır. Kazan Hanlığı, Astrahan Hanlığı, Kırım Hanlığı ve Altın Ordu'nun merkezi olan Saray yahut Taht Hanlığı. Bilâhure bunlara Sibir Hanlığı da ilâve edilecektir¹¹.

Bütün bu karışıklıklar devresinde Rus Knezleri boş durmamışlar, yukarıda da izah edildiği gibi, bir zamanlar kuvvetli teşkilâtları ve çeşitli harb taktikleri ile kendilerini evire çevire yenen Altın Ordu'ya karşı kafa tutmağa başlamışlardır. Artık eski efendilerinin teşkilâtlarını da öğrenen Ruslar daha başarılı olmaya başlamışlardır. Hele Altın Ordu dört-beş hanlığa ayrıldıktan ve aralarında da rekabete giriştikten sonra Ruslar daha netice alıcı faaliyetlere başlamışlardır.

e) Kırım Hanlığının Kurulması :

Timur darbesinden sonra Altın Ordu'daki karışıklıkların arkası bir türlü kesilmemiş, devletin esas kuvvetini teşkil eden ve bu devamlı kargaşalıklardan kurtulmak isteyen büyük kabilelerden bir kısmı bugünkü Kazak-Kırgız stepleri olarak bilinen bozkırlara çekilirken bir kısmı da Kırım'a ve Karadeniz'in şimalindeki steplere yerleşmişlerdi. Prof. H. İnalcık'ın ifadesine göre : «Kırım'da Batu'nun kardeşi Tuga Timur'un torunları idaresinde ayrı bir Hanlığın kuruluşu bir yandan bölgenin buraya eskiden beri muhtar bir durum sağlayan müstakil, kuvvetli coğrafi-iktisadi durumu, öbür yandan faal muharib kabile kuvvetlerinin bu tarafa kayması sayesinde mümkün olmuştur. Bu suretle ilk Kırım Hanı sayılan Hacı Giray Han'ın (?-1466) güdeceği siyaset tamamiyle belli idi. Ve bu kuruluş devri için bu siyasetin ana hatları hiç değişmeyecekti. Gerçekten Hacı Giray Han gibi Mengli Giray Han'ın da en büyük kaygısı, daima istiklâli sağlamak için

11 Yakubovskiy, a.g.e., s. 293 vd.

Saray'ın bütün rakipleriyle ve bilhassa Moskova Büyük Knezliği ile birleşmek, Litvanya Büyük Dükalığı ve Lehistan'a hâkim olan kudretli Yagellonların dostluğunu kazanmak ve Hanlığın kendi kuvvetlerini arttırmak için Volga kıyısında kalan diğer kabileleri de elden geldiği kadar Kırım'a çekmeye çalışmak olmuştur¹². Fatih Sultan Mehmet (1432-81), Kırım Hanlığının bu siyasetini bildiği için Kırım'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi hususunda aceleci davranmamıştır. Tâ ki Hanlık yardım ve ittifak isteyinceye kadar.

Hacı Giray Han'ın ölümünden sonra, Kırım Hanlığında da Altın Ordu'nun dağılmasına sebep olan aynı kargaşalıklar zuhur edecektir. Zira, bir zamanlar Altın Ordu'ya hâkim olan Şirin'ler, Kongrat'lar ve Barın'lar gibi kabileler, şimdi de Kırım'da kargaşalığın âmili olmuşlardır¹³. Babalarının ölümünden sonra taht kavgasına başlayan Mengli Giray ile Nur Devlet mücadelesini, sonuncusu kazandı. Zira, kabilelerin büyük çoğunluğu kendi tarafını tutmuştu. Mağlup olan Mengli Giray, Kefe'ye Cenevizlilere sığınmıştı. Kefe'de Cenevizlilerden ve oradaki Tatarlardan yardım gören Mengli Giray, Nur Devlet'i kaçırtarak Kefe'ye hapsettirdi¹⁴. Ticari menfaatlerini düşünen Cenevizliler Mengli Giray'a çok yardımda bulunmuşlardır. İçte emniyetini sağlayan Mengli Giray, dışta müttefikler aramaya başladı. Altın Ordu'ya karşı onun daima amansız düşman bildiği Moskova Knezliği ile dostluğunu artırma yollarına gitti. Böylece, Kırım-Moskova yakınlaşması karşısında Altın Ordu-Lehistan ittifakı meydana geliyordu. Kırım Hanlığının Altın Ordu topraklarını kendi hâkimiyeti altına alma siyaseti, netice itibarıyla, hem Altın Ordu'nun mirasını kaptırmasına, hem de kendisinin ve bütün Türk ülkelerinin bambaşka bir tehlike ile karşı karşıya kalmasına sebep oldu. Şimdiye kadar mücadele ettiği rakibi ile aynı dil, din ve milliyetten iken, bu defaki hasmı ile, dil, din ve milliyet zıddiyeti vardı. Bu sebepledir ki, varlığını korumak için onunla ebedi bir mücadeleye girmeye mecbur olacaktı

12 H. İnalcık, «Kırım'ın Osmanlı Tabiliğine girmesi», *Belleten*, 30 (1944) s. 196.

13 İnalcık, aynı eser, s. 199 not 3; *Kurat, Türkiye ve İdil Boyu, Ankara, 1966*, s. 83-84.

14 İnalcık, aynı eser, s. 202.

Kırım'da çok geçmeden Hanlıkla Cenevizliler arasında anlaşmazlık çıktı. -Mengli Giray'ın Cenevizlilerin istediği gibi hareketi' Şirin kabilesi reisi Eminek Mirza'nın isyanına ve buna karşı koymayan Han'ın 1,500 kişilik süvarisi ile Kefe'ye Cenevizlilerin yanına sığınmasına yol açtı. Bunun üzerine, Eminek Mirza, Fatih Sultan Mehmed'i, Kefe'yi ve bütün Ceneviz kolonilerini zapta dâvet etti¹⁵.

II. KIRIM'IN TARİHTEKİ ÖNEMİ VE OSMANLI TÜRKLERİNİN ŞİMÂLE YÖNELİŞLERİ :

Denizciliğin daha o kadar gelişmemiş olduğu eski çağlardan beri Kırım, iktisadî ve ticarî ehemmiyeti haiz bir ülke idi. Çin'den ve Orta Asya Türk ülkelerinden geçen meşhur ticaret yolunun bir kolu, Hazar'ın kuzeyinden geçerek Kırım'a gelmekte; bu yolla getirilen mallar, Kırım limanlarından İstanbul ve Çanakkale boğazları yoluyla bütün Akdeniz memleketlerine ve Avrupa'ya taşınırdı. İran üzerinden geçerek Suriye limanlarına ulaşan ticaret yolu tehlikeye girdiği devrelerde şimal yolunun ehemmiyeti bir kat daha artmıştır¹⁶. Kırım'ın diğer bir önemi de, bütün Şarkî Avrupa'nın Önasya âlemi ile bağlarını sağlayan tabii bir iskele durumunda olması idi. Bu gelişmelerden dolayı Boğazlara hâkim olan milletler, daima Karadeniz'e hâkim olmağa mecbur olmuşlar, Kırım'la ilgilenmiş ve mümkün olduğu takdirde hâkimiyet tesisine çalışmışlardır¹⁷. Bizanslılar, Cenevizliler ve nihayet Türkler de bu gayenin tahakkukuna gayret sarfetmişlerdir.

Bizans kuvvetli devirlerinde daima Kırım'ı kendi kontrolü altında tutmaya çalışmıştır. 1266'dan sonra Kefe'de ticaret kolonisi kuran Cenevizliler, XV. asrın ikinci yarısına kadar Kırım üzerinde nüfuzlarını devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti, İstanbul'u aldıktan sonra boğazlarda kurduğu kontrol sistemi ile Karadeniz'deki Cenevizlileri âdeta hapsedmiş ise de, Cenevizliler, Karadeniz'deki faaliyetlerinden geri kalmamışlardır. Fatih, bu

15 İnalçık, aynı eser, s. 205 not 2.

16 Bu hususta daha geniş bilgi için bakınız İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 3. baskı, İstanbul, 1984, s. 94-95.

17 İnalçık, aynı eser, s. 193-195.

meselenin halli için, olayların daha müsait bir şekilde gelişmesini beklemiş; nihayet, Cenevizlilerin hareketlerini kendi Hanlığının menfaatlerine uygun bulmayan ve onlara düşman olan Kırım Hanı Giray'ın ittifak teklifi üzerine, harekete geçmiştir. 56 parçadan müteşekkil bir Türk donanması 11 Temmuz 1454'de Kefe önlerine varmış; Kırım kuvvetleri ile birleşen Türk kuvvetlerinin tehdidi karşısında Kefe Cenevizlileri, Osmanlı Devleti'ne yıllık üç bin (3,000) altın haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca, Kırım Hanına da bir miktar yıllık vereceklerdi. Cenevizliler, Osmanlılardan çekinmelerine rağmen, Kırım Hanına karşı da mücadeleden geri kalmamış, Hacı Giray Han'ın Kefe'ye iktisadî tazyikte bulunması üzerine de Kırım'ın dâhili kavgalarına karışmışlar; Hacı Giray'a karşı olan oğlu Haydar'a yardım ederek onun kısa bir an için de olsa Hanlığı ele geçirmesine sebep olmuşlardı. Hacı Giray'ın ölümünden sonra çıkan bütün dâhili karışıklıklardan azamî derecede faydalanarak varlıklarını devam ettirmek yollarını arayan Cenevizliler, zaman zaman kaçan Kırım Hanlarını da barındırarak karışıklığın devamını sağlamışlardır. Böyle anlarda işi korsanlığa kadar götüren Cenevizlilerden zarar gören Müslüman tüccarları nihayet, «Bizi bu Frenk korsanlarının elinden kurtarın» diye şikâyette bulununca, o zamana kadar Kırım Hanları ile ihtilâfa düşmemeye itina eden Fatih, uygun zamanın geldiğini düşünerek Gedik Ahmed Paşa'yı 1475 Haziran'ı başlarında 300 parçalık büyük bir filo ile Kırım üzerine göndermiştir. Türk kuvvetleri Kefe'yi ve bütün Karadeniz şimalindeki Ceneviz kalelerini kısa bir zamanda zaptederken, Tatar kuvvetleri de kendilerine yardımcı olmuşlardır¹⁸.

III. KIRIM HANLARININ HATALI SİYASETLERİ :

Fatih'in oğlu II. Bayezid (1481-1512), güneyde Portekiz tehlikesi karşısında tâkip ettiği olumlu siyasetle büyük bir devlet adamı olduğunu ispatlamasına rağmen, Mengli Giray'ın hareketlerini maalesef iyi değerlendirememiştir. Moskova Knezi III. İvan (1462-1505)'ın, Mengli Giray vasıtasıyla ticarî ilişkiler kurmak isteyen

18 Bu hususta tafsilatlı bilgi için bk., M. Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Ankara, 1989.

mektubuna, II. Bayezid, 1488'de Kırım'daki Rus elçisi Knez (Prens) Şiın vasıtasıyla müspet bir cevap verdi : «Eğer Moskova Knezi sen dost biraderim Mengli Giray'a böyle yazıyorsa, ben de bu Knez'le dostluk ve kardeşlik münasebetinde bulunmak istiyorum» demiş; Mengli Giray da «Ben de kardeşim Büyük Knez'e Türk Sultanına elçi göndermesini tavsiye ederim» diye karşılık vermiştir¹⁹. Bunun üzerine III. İvan, 1497'de Michail Pleşçeyev adlı bir elçisini İstanbul'a göndermiştir. II. Bayezid, Kırım Hanı'na yazdığı mektupta, Rus elçisinin nezaketsizliğinden²⁰ bahisle böyle bir elçinin bir daha gönderilmemesini istemiştir. Bununla beraber Rusların Kefe ve Azak taraflarında ticaret yapmalarına müsaade ettiğini bildirmiş, ancak, Ruslar önem vermediği için onlarla teması bundan sonra Kefe ve Kırım vasıtasıyla yapılmasını uygun bulmuştur. Türk hükümeti adına , ilk defa, 1500 senesinde Kefe'den Sali Bey ve Alagöz adında iki elçinin Rusya'ya gittiğini görüyoruz. 1501'de Kefe'ye gelen Andrey Kutuzov adlı Rus elçisi yeniden Rus tüccarlığına yapılan tazyiklerden şikâyet ediyordu. İstanbul'a gelen bu ikinci Rus elçisi, 1514'de IV. Vasili'nin (1512-33) gönderdiği Aleksiyev olup, hem Yavuz Sultan Selim (1512-20)'in cülusunu tebrik, hem de ticaret ve dostluk andlaşması talebinde bulunmakla vazifelenmişti. Buna Padişah, 1515'de Kemal Bey isminde bir elçisini Moskova'ya göndererek mukabele etmiş, Kemal Bey, Korubov adında yeni bir Rus elçisi ile birlikte dönmüştü²¹.

Osmanlı-Rus münasebetlerinin bütün bu gelişmelerinde başlıca rolü oynayan Mengli Giray Han (1467-74, 1475-76, 1478-1514). Altın Ordu Hanlarına karşı mücadelesinde Çarlardan istifade et-

19 Togan, XVI. Asırdan Günümüze kadar Müstemeleke Devrinde Asya Tarihi (Ders notları), İstanbul, 1965-66, s. 35.

20 Bütün Türk kaynaklarında bu elçi hakkında yazılanlar aynı olmuştur. Kaba, nezaketsiz ve görgüsüz. Bu elçiye Türk hükümdarlarının önünde dik durması talimatı verilmiş ise de, o diz çökerek on bin akçe hediye almıştı İlk büyük Panslavist olan Y. Križanič (1618-1683), Rusya için yazdığı eserinde Danimarka Kralı'nın şu sözlerini naklediyor : «Rus elçileri bir defa daha gelecek olurlarsa, onlar için domuz ahırını yaptırmağım. Çünkü Ruslar bir yerde altı gün kaldılar mı fena kokudan oraya kimse giremez». Bu Hırvat âlimi ve Panslavisti Rusların birçok hususta Türklerden örnek almaları icabettiğini eserinde ayrıca belirtmiştir. Bak. Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 244.

21 İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 465-69.

mek istiyordu; çoğu zamanda Osmanlı Padişahlarını aldatıyordu. Oldukça kültürlü bir zat olan bu Han'ın Rusların ileride nasıl bir tehlike olacağını kavrayamadığı hattâ, Fatih'in kendisine gönderdiği toprak sayesinde galebe ettiği Altın Ordu Hanlarına karşı giriştiği seferlerden sonra Rus Çarlarına «Senin düşmanlarını ezdim» diye de haberler göndermek gafletinde bulunduğu görülmektedir²².

Altın Ordu Han'ı Seyyid Ahmed Han, 1476'dan itibaren Ruslardan almakta olduğu verginin eskisi gibi ödenmemesi üzerine, 1481 yazında Moskova seferine çıkmıştı. Altın Ordu'nun müttefiki olan Litva Kralı Kazimir de, bu sefere katılmayı taahhüt etmiş ise de, ahbine vefa göstermemiştir. Seyyid Ahmed Han'ın Moskova üzerine yürüyüşünden telâşa ve korkuya düşen Ruslar, ona barış teklifinde bulundularsa da, Han, tam bir itaat istediğinden andlaşma olmadı. Altın Ordu'yu kontrolü altına almak isteyen Mengli Giray, İstanbul'dan aldığı topraklarla yaptığı âni hücumla, Seyyid Ahmed Han'ın Moskova seferi için ayrılmış olduğu Saray şehrini yerle bir etti. Haberi alıp durumun çok nazik olduğunu anlayan Altın Ordu hükümdarı Ahmed Han, seferini yarıda bırakıp geri dönmeğe mecbur kaldı. Ancak, bu sırada kış bastırıldığından, Don kollarından birisinin kıyısında kışlamak istedi. Fakat, sefere yata çıkacağı için askerlerin üzerinde yazlık elbiseleri vardı. Bu sebeple askerlerini evlere dağıtmış, yanında da az bir kuvvet kalmıştı. Bunu haber alan Mengli Giray ansızın bastırarak Seyyid Ahmed Han'ı öldürmüş, böylece Altın Ordu'nun haracgüzarı Rusya'ya tam manâsiyle müstakil hareket etme imkânı vermiştir. Kırım Hanı, bu hareketi ile, Kuzey Türklerinin ve Kırım'ın istiklâline en büyük darbeyi indiriyordu. Dost bildiği, zaman zaman yardım elini uzattığı kuzey komşusu, çok geçmeden Altın Ordu mülküne ve onunla da yetinmeyip Kırım ülkesine göz diktiğini görünce akli başına gelmiş, bundan sonra da ister istemez Osmanlıların hâkimiyetine yanaşmak mecburiyetinde kalmıştır.

22 Togan, XVI. Asırdan Günümüze kadar Müstemeleke Devrinde Asya Tarihi, 36.

IV. RUSLARIN KAZAN VE ASTRAHAN'I İŞGALLERİ :

Altın Ordu'daki karışıklıkların devam ettiği sıralarda, Uluğ Muhammed (1437-47), 1437'de Kazan'da Hanlığını ilân etmişti²³; bu hareket, Rus çapucularının saldırılarından bıkmış olan Kazanlılarca sevinçle karşılanmıştır. Uluğ Muhammed, kurduğu muntazam kuvvetlerle Moskoya'yı tazyike başlamış, 1444'de giriştiği büyük seferde birçok Rus hudud kalelerini almış, ertesi sene Suzdal civarlarında asıl Rus kuvvetleri ile yaptığı muharebede Rusları ağır bir hezimete uğratarak Moskova Knezi Vasili'yi esir almıştı (7 Temmuz 1445)²⁴. Bir müddet esaretten sonra fidye karşılığı serbest bırakılan Knez'e Ruslar çok kızmış ve gözlerine mil çekerek kör etmişlerdir. Uluğ Muhammed tekrar müdahale ederek Vasili'yi serbest bırakırken koyduğu şartlardan biri de, Rus toprakları üzerinde bir Türk Hanlığının kurulması ve bu sayede Moskova'nın devamlı kontrol edilmesi idi. Ama bu Türk Hanlığı kuruluş gayesinin tam aksine Rusların Türk ülkelerine karşı kullandığı bir alet haline geldi. Yalnız, Uluğ Muhammed'in, torunlarından Mehmed Emin Han, Ruslar tarafından Han tayin edildiği halde onlara karşı giriştiği seferlerle şöhret kazandı. Hattâ Rusya içlerine kadar ilerleyerek kazandığı bir zaferden sonra, Maverâ-ünnehir'i Timurlulardan alan meşhur Şaybak (Şeybani) Han kendisini tebrik için şu şiiri yazıp göndermiş idi :

«Urus kâfirini kırmışsın oğlum
Sana gazilik mübarek olsun»²⁵

Ne var ki, Uluğ Muhammed'in ölümünden sonra kısa zamanda Kazan'da iç mücadeleler başlamış, bilhassa Rus taraftarı parti ile buna karşı olan «Millî Parti» arasındaki amansız mücadele Kazan'ı tamamiyle bitap bir hale getirmişti. «Milleti-Yurdu Moskova Çarlarına satanların» da yardımıyla, III. İvan'ın yeni kurduğu topçu birlikleri ile mücehhez büyük ordusu, 9 Temmuz 1487'de

23 Taymas, *Kazan Türkleri*, s. 23; Arat, R.R., «Kazan» I.A., maddesi C. IV, s. 381.

24 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 101; Arat, *Kazan*, s. 381.

25 Togan, *XVI. Asırdan Günümüze Kadar...*, s. 36.

Kazan'a girdi²⁶. Üstün Rus kuvvetlerine karşı Kazanlılar mukavemet edecek durumda değillerdi. Kazan'ın başına kendi taraftarını geçirip tahkimat yaptıktan sonra geri çekilen III. İvan ölünce Şahip Giray Han, Kırım kuvvetlerini Kazanlıların yardımına göndermiş, onlar da Rusları yenerek tekrar istiklallerini kazanmaya muvaffak olmuşlardır.

KAZAN'IN SON MÜDAFAASI :

Yaptığı zulümlerle «korkunç» lâkabını kazanmış olan IV. İvan (1533-84) başa geçer geçmez Kazan üzerine sefere çıktı ise de bir netice elde edemeden geri döndü. 1550'de büyük bir ordu ile yine Kazan'a hücum etti; fakat, yenilerek geri çekildi. Şair Şerifi'nin bir rapor halinde Zafer-nâme'de tesbit edip İstanbul'a gönderdiği bu zafer, Osmanlı başkentinde ve bütün Türk ülkelerinde sevinçle karşılandı²⁷. Ertesi sene IV. İvan daha kuvvetli bir ordu ile tekrar Kazan önüne gelip şehri her taraftan kuşattı. Kazanlılar için ölüm kalım mücadelesi başlamıştı. Bu öyle bir mücadele idi ki, nesillerden nesillere göz yaşları ile nakledilecek olan büyük kahramanlıklarla dolu bir vatan müdafaası idi. Bu şanlı müdafaayı yaratanlar yalnız Kazanlılar olmamış, bütün Kuzey Türk illerinden gelen gönüllüler de müdafaada yer almışlardır. Hele bunların içinde Çura ve Kolunçak adlı kahramanın destanı, bugün dahi Kazakistan, Dobruca ve Eskişehir dolaylarında söylenir. Çura'nın karısı, Kolunçak'ın nişanlısı olan kız kardeşi, Kazan müdafaasına onlarla beraber gitmek isterler, istekleri reddedilince de :

«Al götür beni kahraman, al götür,
Atının yelesine koyup, al götür;
Savaşta müşkül hale düşecek olursan,
Önünde sarı bataklıklar yolunu keserse,
Arkandan düşman taburları gelirse,
O vakit azkı canını kurtarmak için,
Allaha niyaz ederek beni kurban edersin»²⁸.

26 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 101.

27 Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 75.

28 Togan, *XVI. Asırdan Günümüze Kadar...*, s. 44.

diye yalvarırlar. Bütün muhasara devamınca Kazan'ın fedakâr müdafileri, gece baskınları yaparak Rusların kullandığı Alman toplarının bir kısmını ıslatılmış keçelerle tıkayarak, bázısını çivileyerek etkisiz hale getirmeye çalışmışlardır. Fakat, İvan'ın yanında çalışan İskoçya'lı mühendis Butler'in Kazan'ın surları ve yolları altına barut fıçıları koydurarak surları uçurtması üzerine Ruslar, 2 Ekim 1552'de şehre girerek tüyler ürpeticî katliâma girişmişlerdir. O devrin bütün kaynaklarında zikredilen bu katliâma dair, M. Khodaiakov'un Kazan Hanlığı hakkında yazdığı eserden şu satırları nakille iktifa edeceğiz : «Zaptedilen Kazan'ın yerli ahalisini korkunç suretle kesmek, Rus tarihinin en ağır yapıklarını teşkil etmektedir. İsa muhibbi muhâriplerin Kazanlılara karşı olan Haçlı Seferi, işte bu gibi hesapsız insan kurbanları salhanesiyle sona ermiştir. Kıyılan canlardan, dökülen göz yaşlarından, çekilen felâketlerden başka 2 Ekim günü birkaç nesil tarafından biriktirilmiş olan maddî servetlerin, medenî-hayatî kıymetlerinden yok edilmesini de mucip olmuştur. Bunlar muhafaza edildiği yerlerden amansızca çıkarılıp kırılmış, bozulmuş ve yok edilmiştir. Epeyce bir maharet ve san'at eseri olan kıymetli şeyler, kuyumculuk eserleri, mensucat v.b. gibi hep tahrip edilmiştir. Halkın servetine öyle dehşetli bir darbe indirilmiştir ki, bundan sonra onların belini doğrultmak pek güç olmuştur. Büyük ve mamur bir şehir asker yağmasına kurban olmuştur»²⁹.

Kazan'ın düşmesinden sonra, önünde hiçbir engel kalmayan Ruslar, 1556 sonlarına doğru Astrahan önlerine gelip şehri muhasara etmişlerdir. Astrahan, Kazan'a nisbetle daha zayıf olduğu için kısa zamanda Rusların eline düştü. Yukarıda izah edilen Rus mezalimi Astrahan'da tekrar edildi. Kuzey Kafkasya'daki Çeçenler, Çerkesler ve Gürcüler arasındaki mücadelelerde mağlûp olan Beyler, IV. İvan'a gidip sığınıyorlardı. Kazan ve Astrahan'ın düşmesinden sonra bu Beyler, kendi ahâlisinin Rus hâkimiyetine girmek istediklerini ileri sürerek Rusları buralara dâvet ediyorlardı. Ruslar da bundan istifade ile ilerlemelerine devam ederek Terek Nehrine kadar geldiler. Ancak bu son Rus ilerleyişi üzerine, İstanbul'un dikkati bu yöne çevrildi. Rusların Doğu Türk İl-

29 Togan, XVI. Asırdan Günümüze Kadar..., s. 44-45; Taymas, Kazan Türkleri, s. 29-35; I. Grey, Ivan The Terrible, London, 1964, s. 107 vd.

lerinde ilerledikleri bu devrede, Batı Türklüğüne altın devrini yaşatan Kanunî Sultan Süleyman (1520-66) henüz hayatta idi. Kırım Hanlarının aldatıcı siyasetlerinin tesiri ve Almanya meselelerinin bir türlü halledilemeyeşi, Türk Hanlıklarından gelen bütün elçiler ve mektuplara rağmen Rusya meseleleriyle bir türlü ilgilenemiyordu. Gerçi, Ruslar da bu devirlerde Osmanlılarla çatışmaktan şiddetle kaçınıyorlardı. Ama, yavaş yavaş ve sinsince Türk İllerine doğru ilerlemekten geri durmuyorlardı. Nihayet, Osmanlı devlet adamları, Doğu'da Türk İlleri ile temasın kesilmesinden ve İran siyasetinin tehlikeli bir duruma düşmesi endişesiyle bâzı tedbirler alma yoluna gittiler. İşte, Don-Volga Kanalı Projesi ve Astrahan Seferi bu tedbirlerden biri olacaktır.

VI — OSMANLI-RUS MÜNASEBETLERİNDE İLK GERGİNLİK VE 1569 SEFERİ :

1480-81'de Seyyid Ahmed Han'ın Altın Ordu başkenti Saray'ın Kırım Hanı Mengli Giray tarafından tahribi üzerine müstakil hareket etme imkânını bulan Ruslar, çok geçmeden Türk devlet adamlarının dikkatini çekecektir. Kazan ve Astrahan'ı alan Ruslar, bazen kendi kumandanları, bazen de himayesindeki Kossaklar³⁰, Çerkesler ve Nogaylar vasıtasıyla Osmanlı himayesindeki Azak kalesine doğru taarruz ettikleri hâlde, Çar IV. Ivan, Kırım Han'ına gönderdiği mektuplarda, tecâvüz hareketlerinin kendi kontrolü dışında yapıldığını ifâde ederek, Osmanlı Devleti ile açık bir ihtilâftan şiddetle kaçınmıştı. Rusların, Çerkesler ve Kossaklar yardımı ile Kafkasya'ya girerek Terek Nehrine kadar gelmeleri, Doğu Türk İlleri Hanlarının Rus mezalimi hakkında İstanbul'a devamlı şikâyet ve yardım isteyen mektuplar göndermeleri Osmanlı hükümetini endişeye düşürmüştür³¹. Bütün bu gelişmeler, Hükümeti, esaslı projeler, tedbirler almağa, daha mües-

30 Bizim tarih literatürümüzde bâzı müelliflerce bu halk Rus Kazakları olarak zikredilir ki, bu Kazakistan'daki Kazak Türkleriyle isim benzerliğinden dolayı, birçok yanlışlıklara sebep olmaktadır. Rus ve Avrupa tarihçileri bu halkı Kossaklar (Cossaks) olarak zikrederler ki, zannımızca doğrusu da budur.

31 Bu şikâyetlerle ilgili tafslatlı bilgi için bk., Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına ait Yarıklar ve Bitikler, İstanbul, 1940.

sir bir şark siyaseti tâkibi için, hem Doğu Türk illeri ile irtibatı kuvvetlendirmek, hem de Rus ilerleyişine set çekebilme üzere meşhur «Don-Volga Kanalı Projesi»ni hazırlamaya sevk etmiştir. Bu proje, o zamana kadar şimal siyasetine -diğer yönlere kıyasla- gerekli önem vermiyor gibi görünen o devir Türk devlet adamlarının, esâsen büyük bir ileri görüşlülüğe sâhip olduklarını ortaya koymaktadır. Ne yazık ki, ileri bir görüşle hazırlanan bu projenin gerçekleştirilmesinde aynı ihtimam ve itina gösterilmemiştir. Kanalı açmaya me'mur edilen Sancakbeyi'nin hatâlarına Osmanlı hâkimiyetinin bu bölgede kuvvetle yerleşmesini kendi istiklâlleri için mahzurlu gören Kırım Hanlarının kaypak ve bozguncu siyasetleri de eklenince, yüksek bir görüşün mahsulü olan proje tahakkuk edemedi.

Daha 1562'de, Avusturya ile bir sulh akdi mümkün olunca, Osmanlı devlet adamları şimal siyaseti için yapılan hazırlıkları hızlandırmışlardı. Kırım Hanı'na, ilkbaharda Astrahan'a bir ordu gönderileceği, Don-Volga arasında bir kanal açılacağı, kendisinin de bu sefer için hazırlanması lâzım geldiği bildirilmişti. Hâlâ bir istiklâl dâvası peşinde koşan Kırım Hanı, bu emirden hiç hoşlanmadı. Osmanlıların, Kefe ve Azak'dan sonra, Don-Volga havzasına yerleşmesi ile yarı istiklâlini de kaybedeceğini düşünerek, bu harekâtı başlangıçtan sonuna kadar baltalamaya çalışmış ve hainâne davranışlarda bulunmaktan da çekinmemiştir. Durumu bir taraftan Rus elçisine anlatırken, diğer taraftan da İstanbul'a elçi göndererek bu harekete mâni olmaya çalışmıştır. Kırım Hanı'ndan gerekli malûmatı alan Rus elçisi, Çar'a gönderdiği raporla Türk harekâtını şöyle bildirmiştir :-

«1563 senesi Eylül'ünde Türk hünkârı, Devlet Giray'a gönderdiği bir Çavuş vasıtasıyla ilkbaharda Astrahan üzerine yürümek için hayvanları beslemesini ve ihtiyat kuvvetleri hazırlamasını emretmiştir; Türk Sultanı, Han ile beraber kendi şehzadelerini de yollayacak; onların da emrinde küllî miktarda asker ve yeniçeri olacaktır. Türk Sultanı 1000 araba hazırlanmasını emrediyor. Türkler, büyük bir kuvveti, gemilerle Don Irmağı üzerinden İlavya Çayına kadar çıkaracak. İlavya'nın ağzında arabaları küçük gemilere yükleyerek, Küçük Çerapaha Çayına kadar yedi verst mesafeyi kat ettikten sonra Kaçalinski mevkiinden itibaren Çerapaha

Çayının ötesinden, Volga Irmağına doğru inceklerdir. Astrahan'a kuvvet sevki için Türklere etraftan Çerkeslerden ve Nogaylardan, Kazan halkından heyetler gönderilmiştir. Ve bütün bunlar Türklere beraber hareket etmeye hazır bulunuyorlar. Astrahan Tatarları şehri zaptetmek için Türk kuvvetlerinin gelmesini bekliyorlar. Şimâli Kafkasya ahalisinin, Hacca giderken Astrahan'a uğramalarına Rus Çarı'nın mâni olması, Türk Sultanını çok kızdırmıştır. Osmanlı nüfuzunu istemeyen Kırım Hanı yine faaliyete geçti. Sultan'ın kendisine yolladığı Çavuş'u İstanbul'a geri gönderdi. Gönderdiği bir adamı vasıtasıyla de Türk Sultanına Astrahan'a kuvvet göndermemesini rica edip şunları ilâve etti : «Bugün Astrahan'ı zaptetsen bile muhafaza edemezsin, büyük Knez onu yine geri alacak, arayerde boş yere insan kaybedeceksin»³².

Kırım Hanı'nın bütün bu düzenbazlıklarına rağmen Osmanlı hükümeti, Kuzey'de nüfuz ve hâkimiyetinin takviyesi için kat'i olarak harekete geçme zamanının geldiğini anlamıştı. Fakat, Almanya taraflarının tekrar karışması ve Kanuni'nin ileri yaşta çıktığı Zigetvar Seferi'nde vefatı üzerine, «İdil Boyundaki Rus hâkimiyetine son verme ve bunca ümmet-i Muhammed'i Rus-ı menhus elinden hâlâs etme» projesinin tatbiki halefine kaldı³³.

Kanuni zamanından meseleyi iyi bilen Vezir-âzam Sokollu Mehmed Paşa (1505-1579), II. Selim'in (1566-1574)'de desteği ile, bu işe dört elle sarıldı. Ancak, projeyi gerçekleştirmeye me'mur olan ve Kefe Sancakbeyi iken uhdesine Beylerbeylik verilen Kasım Paşa'nın o havaliyi çok iyi bilen bir zat olmasına rağmen güçlükler ve bilhassa Kırım Hanı'nın düzenbazlıkları karşısında çabuk itidalini kaybetmesi, işin çok geçmeden çıkmaza girmesine yol açacaktır³⁴.

Başlangıçta, Osmanlı hükümeti, şimal ve şarktaki Hanlardan tâkip edilecek hareket hattıyla ilgili malûmat istemiştir. Bu vesile ile Tatar Hanına, Padişâh adına yazılan mektupta : «Kazan ve Ej-

32 İnalçık, «Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Projesi, 1569», *Belleten*, 46 (1948), s. 366-67; Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 23-24.

33 Kurat, aynı eser, s. 98.

34 M. Saray, «Rusya'nın Asya'da Yayılması», *Tarih Enstitüsü Dergisi*, No. 10-11 (1979-1980), s. 281.

derhan (Astrahan) vilâyetleri eskiden Nogayların elinde idi, şimdi niçin kâfirlerin eline geçmiştir? İçinde ve etrafında kalan Tatar Mirzalarından kimler vardır, ne zaman ve ne sebeple bu kale elden gitmiştir? Bütün bu hususlar hakkında mufassal ve açık malûmat isterim. Bu vilâyetin fetholunması en mühim işler olduğundan, buna kat'i olarak karar verdim» deniliyordu³⁵.

Sokollu Mehmed Paşa büyük bir gayretle işe girişti. «Ejderhan sefer-i mühimmi» için her tarafa sıkı emirler gönderiyor, nakliyat için yeni gemiler inşası, erzak ve mühimmatın hazırlanması, imparatorluğun muhtelif yerlerinden gidecek askerlerin harekete geçirilmesi için hummalı bir faaliyet gösteriyordu. Evvelâ Kefe'ye yeni gemiler inşası Hassa Reislerinden iki gemi mühendisi ile ustalar gönderildi. Azak kalesine mühimmat yığıldı. Kefe kadısına asker için 500 kantar peksimet hazırlaması emredildi³⁶. Bu tarihî seferin komutanlığı uhdesine verilen Kasım Paşa'nın Kefe'de kâfi miktarda zahire bulunmadığını bildirmesi üzerine Anadolu'da Çorum Beyi'ne zahire yetiştirmek vazifesi verildi. Gemi ile Kefe'ye gelen zahire derhal Azak'a sevk olundu. Yine sefer için Kefe'de, zenginlerden orduya etlik hayvan tedarik edecek kimseler tâyin olundu. Hâsılı bu sefer için her türlü maddî fedakârlıktan çekilmedi. Diğer taraftan muhtelif Beyliklerden ve Sancaklardan 10,000'in üstünde Sipahi askeri, 3.000 kadar Yeniçeri ve nihayet 30,000 kişilik Kırım kuvvetlerinden meydana gelen ordu, bütün mühimmatı ve amelelerle birlikte, ihtiyatlı bir yolculuktan sonra 1569 Ağustos başlarında evvelce tesbit edilen Perevolok mevkiine hafriyata başladı³⁷. Fakat bir kanal için buraların pek müsati olmadığı ve eldeki imkânlarla bu muazzam işin muayyen zamanda başarılamayacağı anlaşıldı³⁸. Bunun üzerine Kasım Paşa, gemilerin kalaslar üzerinden çekilmek suretiyle karşıya geçirmek gibi tahakkuku imkânsız bir işe teşebbüs etmiş ise de, bir netice alınmadığı gibi, vakit de kaybedilmiştir. İşte tam bu sıralarda Astrahan'a yardımcı Rus kuvvetlerinin gelmekte olduğu haberi alındı. Kasım Paşa, bu haber üzerine herşeyi bırakarak Rus

35 İnalçık, aynı eser, s. 373; Kurat, aynı eser, s. 104.

36 İnalçık, aynı eser, s. 375.

37 İnalçık, aynı eser, s. 378-79.

38 Kurat, aynı eser, s. 121-125.

takviye kuvvetlerinden önce Astrahan'a varmak için acele olarak yola çıktı. Çok iyi tahkim edilmiş olan Astrahan kalesini kuşattı. Fakat kuşatma topları geride kaldığı, kanal için müsait mevsiminin de geçip kışın yaklaşması karşısında kaleyi almanın imkânsız olduğunu anladı. Diğer taraftan bu kötü şartlar altında seferi başlangıçtan beri istemeyen Kırım Hanı'nın asker arasında yaptırdığı yıkıcı propagandalarla asker âdeta isyan eder bir duruma gelmişti. Kasım Paşa ister istemez muhasarayı kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Bütün bunlar, organizasyonun aksaklığını ortaya koyuyordu. Ordunun ric'ati ızdırıp ve felâketli olduğu gibi, Kırım'daki mühimmat depoları da bir yangın sonucu yok oldu. Bu haberin gelmesi, baharda seferin yeniden yapılmasını isteyen Pağışah'a fena tesir etmiş, rakiplerinin de kışkırtması ile Sokollu'yu: «Bütün masraflar ve zayıat hesap edilip sana ödetilmek lâzımdır» diye diğer vezirlerin yanında azarlamıştır³⁹.

Seferin başarısızlıkla bitmesinin sebepleri üzerinde duran çağdaş Osmanlı tarihçilerinin birleştiği nokta, İstanbul'da Sokollu'nun muhaliflerinden de cesaret alan ve hiç bir zaman oralarda Osmanlı hâkimiyetini istemeyen Kırım Hanı'nın hâinâne hareketlerde bulunduğudur. Kırım Hanı'nın, bilâhare Avusturya temsilcisi Kont Suleş'e söylediği şu sözler bu iddiaları doğrulamaktadır: «Astrahan'ın önüne gelince ben ırmağı geçerek şehre taarruz etmedim. Bunun Moskof Çarı'nın hatırı için ve kendim için yapıyordum. Ben Astrahan'ın Türklerin eline geçmesini istemiyordum. Böylece kendime hizmet ettim ve Kırım'ı Türklerin eline bırakmak istemedim»⁴⁰. Han'ın, daha doğrusu, Kırım aristokrasisinin düşüncesi bu olunca, Kırım'ın, teşebbüsün başarıyla bitmesine yardım etmemeleri tabii bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu sırada, Rusya'nın Batı'da İsveç ve Lehistan ile yaptığı mücadeleye çok nâzik bir safhaya girdiği gibi, Astrahan'a Türklerin taarruz etmeleri, isyan etmek için Türkiye'nin Volga havalisinde ufak bir muvaffakiyetini bekleyen Kazanlıların Ruslara karşı ayaklanmasını temin edecekti. Durumun nezâketini kavrayan IV. İvan, Osmanlıların baharda yeni bir hücum yapmasını önle-

39 İnalçık, aynı eser, s. 383.

40 İnalçık, aynı eser, s. 384.

mek için, derhal elli kişilik bir elçilik heyetini dostluk tesisi için İstanbul'a göndermiş; bir taraftan da Kırım Hanı'nın isteklerine karşı mülâyim tavır takınmıştır. İstanbul'a gelen Rus elçilik heyeti gayet soğuk karşılanmış ve kendilerine, büyükelçiler için yapılan mutad merasim dahi yapılmamıştır. Yalnız Padişâh, Çar'ın istediği sulhün şu şartlarla mümkün olduğunu bildirmiştir: «Astrahan yolunun açılması, Kabartay içinde Ruslar tarafından yapılmış olan kalenin yıkılması Osmanlı ülkesine geçen yolcuların emniyetle gidip gelmesi, Han'ın elçisinin dönmesine müsaade edilmesi»⁴¹. Orta Asya ve Deşt-i Kıpçak Müslümanları için Astrahan yolunun açılması zaruri idi. Nâme-i Hümayun'da, kuzeyin iki büyük İslâm merkezinden bahsedilmemesi, Osmanlıların son muvafakiyetsizlikten sonra kuzeyde aktif bir siyasetten vaz geçtiklerini ifade etse gerektir. Bundan sonra teşebbüs Kırım Hanı'na bırakılmıştır ki, bundan da istenen neticeler alınamamıştır.

Rus Çarı, Padişah'ın mektubuna derhal cevap vermiş ve bütün istekleri kabul ettiğini bildirmiştir. Bu, Osmanlılar için zahiri diplomatik bir başarı idi. Gerçekte ise, Ruslar kazançlı çıkmıştı. Bunun Osmanlı başkentinde hissedilmesi üzerine, Rus Çar'ı, 1571 Mart'ında Kuzminski adında bir elçisini İstanbul'a göndererek Osmanlı Devleti'nden yeni bir dostluk ve ittifak talep etmiş ise de, Osmanlı Padişahı, bu talebi reddettiği gibi, Kazan ve Astrahan'ın müslümanlara iadesini, hattâ Çar'ın kendisine tâbi olmasını istemiştir.

VII — KIRIM HANI'NIN MOSKOVA ÜZERİNE YÜRÜMESİ :

Kazan ve Astrahan'ı zaptetmekle Ruslar, Türk ülkelerine giden yollara hâkim olmuşlar, bu ilerleyişi durdurmak için girişilen ilk Türk teşebbüsü de, yukarıda izah ettiğimiz gibi akim kalmıştı. Bu başarısızlığı hazırlayanların başında gelen Kırım Hanı, hem aşîkâr olan davranışını İstanbul'a affettirebilmek, hem de halkı kendisinden meded uman Kazan ve Astrahan'ı Hanlığına bağlayabilmek ümidiyle Rusya üzerine akınlara başladı. 1571 seferinde Rusya'yı târumâr edip, Moskova'dan kaçmağa zorladığı Çar'a hita-

41 İnalcık, aynı eser, s. 386-88; Kurat, aynı eser, s. 149-151.

ben şu mektubu bırakmıştır: «Kazan ile Astrahan'dan dolayı her şeyi yakacağım, yıkacağım. Yüce Tanrı'ya güvenerek, bütün cihan servetini yerle bir edeceğim. Ben senin üzerine geldim, başkentini yaktım. Tacını ve başını da alacaktım, sen bize karşı çıkmadın. Halbuki hükümdarlık taslıyorsun. Sende hayâ ve haysiyet bulunsaydı, çıkardın, bize karşı koyardın. Bizimle candan dost olmak istiyorsan, bizim yurtlarımız olan Kazan ile Astrahan'ı geri ver. Bizim hedefimiz Kazan ile Astrahan'dır. Akça ve hazine ile yakayı kurtaramazsın, dünya servetini versen dahi kabûl etmem. Devletin yollarını ise, ben gördüm ve bildim»⁴².

Kırım Hanı'nın başarısı, İstanbul'da Astrahan başarısızlığından duyulan inkisârı silmiş; Padişah, bir nâme-i hümayunla, eski hatalarını affederek Kırım Hanı'nı tebrik ve teşçi etmiştir. Halbuki Kırım Hanı dâvasında samimi değildi. Rus Çarı da fırsatları iyi değerlendirmesini biliyordu: Bir taraftan Kırım Hanını memnun etmek ve oyalamak için ne mümkünse yapıyor, diğer taraftan da Han'a karşı bütün imkânlarıyla hazırlanıyordu. Nitekim, Kırım Hanı, gayr-i muntazam kuvvetleri ile 1572 ilkbaharında çıktığı seferde Çar karşısında büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu mağlubiyetten sonra, Çar'a karşı tâkip ettiği siyasetini yumuşatmış ve açgözlülüğü Çar'ın hediyeleri ile doyunca da, Kazan ve Astrahan dâvasından hemen vazgeçivermiştir⁴³. İşte bu tip dar görüşlü Hanların hem Türkiye siyasetine, hem de memleketi halkına ihanet mahiyetinde olan bu şuursuz davranışlarından Rusya, kazançlı çıkmış; hedefine varmak için Hanların ve Türkiye'nin hareketlerini sinsî sinsî tâkip etmiş, kuvvetli anlarında onlara dostluk ve ittifaktan söz etmiş; başları derde girince de öldürücü darbe vurmakta gecikmemiştir.

VIII — AZAK MESELESİ VE İLK RUS RÜŞVETLERİ :

XVII. asrın ilk çeyreğinde Rusya üzerinde çok artmış olan Lehistan tazyikinden kurtulmak için yeni taht'a geçmiş olan Çar Michail Pederoviç (1613-1645), İstanbul'a 1613 ve 1615 yıllarında iki elçilik heyeti gönderip, Türkiye'nin Lehistan üzerine sefer aç-

42 Taymas, *Kazan Türkleri*, s. 40-41.

43 Taymas, aynı eser, s. 41-42.

ması için telkinlerde bulunmaya başladı. Ancak, Ruslara bağlı Kossakların rahat durmadığı ileri sürülerek bu Rus teklifleri reddedilmiştir⁴⁴. Nitekim, çok geçmeden Rus Kossakları, Kalgay Hüsameddin Giray'ın bazı kuvvetleri geri çekmesini fırsat bilerek bir baskınla Azak kalesini ele geçirmişler ve halkını da katletmişlerdir. Bu sırada Rusya'ya gitmekte olan Türk elçisi Roma Kantakuzen'i, kendi aleyhlerine çalışıyorlar diye yolda yakalayıp idam etmişlerdir⁴⁵. Osmanlı Devleti'nden çekindikleri için de, kendilerini himaye eder ümidiyle Azak kalesini Ruslara vermeye kalkışmışlardır. Bu teklifi kabulden çekinen Çar, İstanbul'a elçiler göndererek Azak'ı derhal boşalttıracağını bildirmiş, buna karşılık da Tatar akınlarının kesilmesini istemiştir. Bir müddet sonra Kossaklar, Azak kalesini yakıp yıkararak terk etmişlerdir. Kefe Beyliği-ne tâyin edilen İslâm Paşa da, Kossakların karargâhlarını basarak pek çoğunu esir etmiştir. Yeni Rus Çarı Aleksî Mihailoviç (1645-1676), 1645'de taht'a cülsunu haber vermek için gönderdiği elçisi ile İslâm Paşa'nın bu hareketinden dolayı şikâyetinde bulunmuş, buna mukabil ertesi sene, 80,000 kişilik bir Rus kuvvetinin Kırım'a hücumu yeltendiği, fakat Han tarafından geri püskürtüldüğü; bu arada Çar'ın bazı müstahkem kaleler inşa ettirdiği haberi gelmişti. Bu sebeple, 1646'da gelen Rus elçileri, açığa çıkan yalanları dolayısıyla Sultan İbrahim'in gazabına uğrayarak haps olmuşlardır⁴⁶.

IX — İSLÂM GİRAY HAN'IN BAŞARISI :

Kırım'ın ve Türk'ün varlığını tehdid eden tehlikeyi müdrik ender şahsiyetlerden biri olan İslâm Giray Han, iktidara geçmez, Rus faaliyetlerini amansız bir şekilde tâkibe başladı. 1648'de Rusya'ya yaptığı akından külliyetli ganimet ve çok sayıda esirle dönmesi, o zamanki Vezir-i âzam'ın itirazı ile karşılandı. İstanbul'a gelen Han'ın adamına hil'at giydirmeyen Vezir-i âzam: «Rus bizimle barışık idi. Han niçin anların üzerine akın eyledi? Elbette ol aldığı esirleri bu tarafa göndersin ki salıverelim» yollu

44 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Bölüm. 2, s. 152.

45 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 154; Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 217-18.

46 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 155.

Kırım Hanı'na haber göndermiştir⁴⁷. İslâm Giray Han, cevabi mektubunda, Rusya'nın hakiki niyetlerinden habersiz olan Osmanlı ricâlini uyarmağa çalışıyordu : «Padişah'ın bendeleriyiz; Rus küffarı sûretâ müsâlahâ iddia ederler ve takke başlarını sıktıkça taraf-ı saltanatı aldatırlar ve fırsat buldukça şaykalar ile çıkıp sahilleri harab ederler; şunda iki hâli kal'a vardır : defaatle, «içine asker tâyin edin, maaşları bu sahillerin balık hâsılâtından verilir» dedik aldırış edilmedi. En sonunda Ruslar o iki kaleyi zapt edip içine cençi Kossakları doldurduktan sonra yirmiden fazla kal'a yaptılar. Bu yıl da sabrolunsa idi Akkerman vilâyetini külliye işgal edeceklerdi. Nihayet 3,000 Kossak şaykalarını yaptık ve bu suretle 40,000 Kossak bize tâbi oldu; bir büyük hatmanları ile bunca küffarı esir eyledik. İnşallah azimetim budur ki Rus kralını, Boğdan gibi taraf-ı saltanattan nasbettiririm»⁴⁸.

X — KOSSAKLARIN KARADENİZ'DEKİ FAALİYETLERİ :

Rusların kışkırtmasıyla Azak kalesine ve Karadeniz sahillerine baskınlar yaptıklarını gördüğümüz Don Kossakları, 1652'de de Rumeli sahillerini vurduktan sonra, Şile ve Terkos taraflarına kadar çapul yapmağa cesaret ettiler. Onların bu cüretkârlığı karşısında Osmanlı hükûmeti tedbirler almak zorunda kalmıştır.

1654'de yapılan andlaşma ile Dehlilerden ayrılarak Rusların himayesine girmiş olan Zaporok Kossakları da Karadeniz sahillerini vurmaya başlamış, Kırım'ı istilâ hususunda Ruslarla anlaşmışlardı. Çapul hareketlerini cezalandırmak isteyen Kırım Hanı Mehmed Giray, Kossakların Ruslarla birlikte Lehliler üzerine gitmesinden istifade ederek kalelerini basmış ve birçok da esir almıştır. Bunu haber alan Ruslarla Kossaklar derhal geri dönmüşler, fakat 100,000 kişilik kuvvetleri Kırım Hanı karşısında bozguna uğrayınca, çapulculuk yapmayacaklarına dair söz verip Han ile anlaşmışlardı. Fakat Çar Aleksî Mihailoviç sözünde durmamış, üç dört sene iyice hazırlandıktan sonra kendine bağlı Kossaklarla Kırım üzerine yürümüş; ancak, Özi Kossaklarından keyfiyeti öğrenerek derhal harekete geçen Kırım Hanı, Rusları büyük bir boz-

47 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 156.

48 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 156.

guna uğratmış ve birçok generali de esir almıştır (1659)⁴⁹. Bu darbeden sonra Ruslar uzun zaman Kırım'a tecâvüz edememişlerdir.

Osmanlılara bağlı Sarıkamış Kossakları hatmanı Dorosenko'ya karşı 1669'da Lehlilerin bâzı hareketlere girişmesi, neticede, 1672 ve 1673 Leh seferine yol açmış; bu seferlerde Dorosenko da Türk kuvvetleriyle beraber bulunmuştur. Ancak, 1674'de, Lehistan seferi devam ederken Rusların Dorosenko üzerine yürüdüğü ve Çehrin kalesini muhasara ettiği haberi geldi. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Ukrayna taraflarına yönelmiş, Kırım Hanı Selim Giray'ın da gelmesi üzerine, Rus kuvvetleri, Çehrin muhasarasını kaldırıp geri çekilmişlerdir.

XI — RUS ÇARI'NIN İLK TEHDİT MEKTUBU :

Dorosenko'nun Osmanlı himayesini kabul etmesiyle bütün Ukrayna Türk hâkimiyetine girmiş oluyordu. Bu durum Lehlilerle Rusların telâşa düşürdü. 1671 sonunda Osmanlı Padişahı'nın Lehistan'a karşı sefere çıkacağı belli olunca, evvelce Lehlilerle yaptığı anlaşma gereğince, Çar, Türklere karşı tehditkâr tavır almaktan çekinmedi. Gerçekten, Rus-Leh andlaşmasının 4. maddesince Çar : «Türk Sultanı Lehistan üzerine sefer açtığı takdirde, Kalmuk, Nogay ve diğer kitleleri karadan, kendi idaresindeki Don ve Zaporok Kossaklarını da denizden Türk arazisine göndermeği»; 5. madde gereğince de «Türk ve Kırım hükümdarlarına mektuplar yazarak, Leh seferinden vaz geçirmeği» taahhüd ediyordu⁵⁰. Bu sebeple 1672'de İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, Osmanlı Padişah'ını ilk defa tehdide yeltenmiş; şayet Sultan, Leh seferinden vazgeçmezse bütün Hristiyan devletlerle anlaşarak, Türklere karşı harekete geçeceğini, Don Kossakları, Kalmuk, Nogay ve İran'ın dahi Türkler üzerine kışkırtacağını yazmıştır⁵¹. Çar'ın tehdidi, Moskova'nın Türkiye'ye karşı beslediği siyasi emelleri açıkça ortaya koymakta idi.

49 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 159.

50 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 236.

51 Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 82-83.

XII — İLK OSMANLI-RUS HARBİ : ÇEHRİN SEFERİ

Sarıkamış Kossaklarının lideri olan Dorosenko, bir kararda durmayan, kaypak siyasetli bir adam idi⁵². Bu defa'a da Ruslara meyledip Çar'ın gönderdiği kuvvetlerle anlaşarak merkezi olan Çehrin'i onlara teslim etmiştir (1675). Osmanlı hükümeti, derhal harekete geçip, Serdar Şeytan İbrahim Paşa kumandasında bir ordu ile Kırım Hanı'nı bu kaleyi almaya göndermiş; Rus kuvvetlerinin yaklaştığını öğrenerek, Serdar ile Selim Giray'ın kale muhasarasını kaldırıp geri çekilmesi üzerine de, her ikisini de azletmiştir. Padişah'ın ertesi sene Moskof üzerine sefere çıkacağı, Hanlığa da Murad Giray'ı getirdiği ilân olundu. Çar, her zamanki kaypak siyasetine dönüp, 1678'de gönderdiği mektupta, kaleden hiç bahsetmeden, dostluktan dem vuruyordu. Osmanlı hükümdarı da Çar'a, dostluğun kendine ait bir kalenin işgali ile telif kabul etmediğini, mektubunun cevabını da Çehrin önünde alacağını bildirmişti⁵³.

Padişah, 30 Nisan 1678'de Davutpaşa'dan hareketle Silistre'ye kadar gidip oradan Vezir-i âzam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı Serdar tayin ederek Çehrin üzerine yolladı. Ordu, Kırım Hanı Murad Giray'ın iltihakından biraz sonra, Ruslar tarafından kuvvetle tahkim edilen bu kale önüne vararak derhal muhasara etti. Romondanovski kumandasında büyük bir Rus ordusunun yüzelli-kıç'a alay toplu ile kaleye yardıma gelmekte olduğu haberi üzerine Serdar, Kırım Hanı ile Kara Mehmed Paşa'yı bu kuvvetlere karşı gönderdi. Vuku bulan muharebede düşmana büyük bir darbe indirilemediğinden tehlike bertaraf edilememiş, öncü kuvvetler Serdar'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Gönderilen kuvvetlerle de bir netice alınmayınca, Ruslar yavaş yavaş ilerleyerek, Çehrin'e yaklaşmış, gece karanlığından da istifade ederek 50,000'e yakın bir kuvveti kaleye soktular⁵⁴. Kara Mustafa Paşa, bu tehlikeli zamanda, temkin ve muhakemesini muhafaza ve soğukkanlı tutumuyla askerinin mâneviyatını yükseltmeğe çalıştı. Türk kuvvetleri, bir taraftan kalenin muhasarası ile uğraşırken, diğer ta-

52 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, Bölüm: I, s. 439.

53 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 440.

54 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 441.

raftan da yardıma gelen Rus kuvvetleriyle çarpışıyordu. Nihayet, muhasaranın otuz üçüncü günü, iki lağım patlatılarak surlarda açılan gedikten yapılan şiddetli hücumla Çehrin zaptedildi. 12 Ağustos 1678'de kazanılan bu zafer ile Ruslara ağır bir darbe vuruldu. Kalenin düşmesi üzerine, maneviyatı bozulan ve içinde Kalmuk ve Kossakların da bulunduğu 200,000 kişilik Rus ordusu ric'ate başladı. Bâzi kumandanların da iştirakiyle Kırım Hanı derhal tâkibe gönderilmiş, arkadan da bizzat Vezir-i âzam, bu tâkibe katılmıştır. Ruslar, Özi kıyısında müstahkem bir mevkie gelince müdafaaya çekildiler. Türk ve Kırım kuvvetleri derhal düşmanı kuşattı ise de, düşmanın gayet müstahkem bir mevkie bulunmasından dolayı, yapılan kanlı ve çetin muharebelere rağmen, bir netice alınamadı⁵⁵. Kışın da yaklaşması üzerine ordu geri çekildi. O havalinin Serdarlığına bırakılan Kara Mehmed Paşa ve Kırım Hanından gelen haberlerden, Rusların yine faaliyette oldukları öğrenilince, devlet erkânı yaptığı toplantıda, Pâdişah'ın bizzat sefere çıkmasını kararlaştırdı. Ruslar bunun üzerine telâşa kapılarak, Osmanlı isteklerini yerine getirmek zorunda kaldılar.

XIII — VİYANA BOZGUNUNDAN SONRAKİ DURUM :

Kısa bir zaman için de olsa, Rusya ile olan münasebetler sulh hâline dönüşürken, Orta Avrupa hâdiseleri, Osmanlı Devletini, sonucu meçhul bir harbe sürüklüyordu. Seferin kumandasını Çehrin'de soğukkanlılığı ile tanıdığımız Kara Mustafa Paşa yapmış ise de, aynı itidâli Viyana önünde gösterememişti. Buna maiyyetindekilerin hatâları da eklenince büyük felâket meydana geldi. Vazifesini yapmıyanların başında, ufak bir kırgınlığı bir ihanete kadar götürmekten çekinmeyen Murad Giray Han geliyordu⁵⁶. Kırım Hanı, vaktinde vazifesini yapsaydı, belki bu büyük felâket önlenemez veya hiç olmazsa bir müddet gecikecekti. Mağlûbiyete çok üzülen Padişah'ın, rakiplerinin kışkırtmalarına da kapılarak merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı idam ettirmesi ise ayrı bir fâcia oldu. Kara Mustafa Paşa'nın gadrine uğramasına rağmen Budin Vâlisi İbrahim Paşa'nın da Padişah'a arzettiği gibi, tam bir haçlı ruhu

55 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 442.

56 Uzunçarşılı, aynı eser, s. 461.

ile birleşen Avrup karşısında bu bozgunu önleyebilecek yegâne şahsiyet yine Merzifonlu idi.

Osmanlıların her bakımdan büyük kayıplar verdiği bu felâketli günlerde, bütün Hristiyan Avrupa'nın yanında, lehlilerin teşvikleriyle bize saldıranlar arasında, daha kısa bir müddet önce rahat duracağını taahhüd eden, fakat her zaman Türkiye'nin zaafını kollayan Rusya da vardı. Bu sırada, ikinci defa Kırım Hanlığına getirilen Selim Giray ise, Hanların ihanetlerini affettirmek istercesine, devlete sâdikâne hizmet ederek, Ruslara ve Lehlilere karşı kahramanca karşı koymuş, bozgunun daha da büyümesine mâni olmuştur. Onun bu hareketleri Osmanlı devlet adamlarınca «kara gün dostluğu» olarak tavsif edilmiştir.

Buna rağmen, devlet oldukça yıprandığı için, İngiltere ve Hollanda'nın aracılığı ile, kendisine karşı bir haçlı ittifakı oluşturan Avusturya, Lehistan ve Venedik ile 1699'da Karlofça Barışını imzalamak mecburiyetinde kalmıştır. Türklerin geniş toprak zayıyatına uğradığı bu andlaşma Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Rusların iki yüzlü tutumları dolayısıyla onlarla ancak başka bir andlaşma imzalamak zarureti olmuştur.

Karlofça Andlaşması müzakereleri esnasında Ruslar da bir heyet göndermişti. Ancak görüşmelerin esası «savaş sırasında alınan topraklarda o anda kimin elinde ne varsa, o devlet onun maliki olmalıdır» prensibi teşkil etmesine rağmen Ruslar, ellerinde olmayan Kerç kalesini de istemişlerdir. Maksatlarına erişebilmek için diğer ülkeler nezdinde diplomatik faaliyetlere girişmişlerdir. Nitekim, La Haye'deki Rus sefiri oradaki Avusturya elçisine bir nota vererek niyetlerini şöyle dile getirmiştir :

«Bu barışın ileride, Tanrı'nın yardımıyla bütün Hristiyan devletlerinin selâmeti ve faydasına elverişli olmasına dikkat edilmesi lâzım gelmektedir; ve düşmanın (Türklerin) bir müddet sonra kendini toparlayıp kuvvetlenmesini müteakip, münasip bir fırsat zuhur edince Çesar cenaplarına ve mütteliklerine bâzi zarar ve ziyan yapmasına imkan bırakılmaması gerekmektedir. Bundan ötürü harp esnasında zaptedilen bütün yerler ve kaleler ile birlikte Kerç kalesinin de Çar cenaplarına bırakılması talep olunmalıdır;

tahakkuk ettiği takdirde Türkler, Çar'a ve Çesar'a karşı bir daha harp açamazlar. Çünkü düşmanın kendilerine pek yakın olmasından çekinirler...»⁵⁷.

Çar'ın sefirinin yaptığı teklifler, Rusların gerçek yüzünü göstermesi bakımından son derece mânidardır. Ne var ki, Rus sefiri bütün entrikalarına ve baskılara rağmen, Avusturya sefirini ikna etmeye muvaffak olamamıştır. Bu gelişmelerden sonra, Ruslarla iki yıllık bir mütareke yapılarak kesin müzakerelerin İstanbul'da yapılması kararlaştırılmıştır.

XIV — RUSLARIN İLERLEMESİNE TESİR EDEN FAKTÖRLER :

Türklerin İstanbul'u aldıktan sonra Avrupa içlerine hızla ilerlemeleri, Hıristiyan Avrupa'yı tedirgin etmiş ve bu tazyikten kurtulma çarelerini aramağa sevk etmişti. Husûsiyle Papalığın önderlik ettiği mücadelede, zaman zaman Orta-Avrupa, Akdeniz, İspanya ve Portekiz kuvvetleri kullanılmış, hattâ Şiiliği devlet dini hâline getirerek İslâm dünyasını parçalayan Safevî İran, Türkiye aleyhinde kışkırtılmıştır⁵⁸.

Papalığın en büyük endişesi, Bizans'ın kaybindan sonra Roma'nın da elden gitmesi idi ve bunu önlemek için çevirmediği entrika kalmamış, Fatih Sultan Mehmed'e suikastı dahi düşünmüştür. Papalık ayrıca, hem kendi nüfuzu altına alma, hem de ileride Bizans'ın kurtulmasına ve yeniden ihyasına yardım eder ümidi ile Rusya ile temas yollarını aramıştır : Rusya'nın başında bulunan III. İvan'ın karısı öldükten sonra, evlenmek üzere kendi mevkii ile mütenasip birisini bulamadığını haber alan Papa, son Bizans imparatoru XIII. Konstantin'in yeğeni Prenses Sofiya'yı bir heyetle Moskova'ya göndererek Rus hükümdarıyla izdivacını temin etmişti. Prenses, Papanın isteklerini yerine getiremedi ama, İvan'ın bundan birçok istifadeleri oldu : Daha önceleri Moskova'ya getirdiği İtalyan mimar ve teknisyenlerinden daha maharetli-

57 Kurat, *Prut Seferi ve Barışı*, Ankara, 1951, C. I, s. 39-40.

58 Bu hususta tafsilatlı bilgi için bk., M. Saray, *Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü*, Ankara, 1990.

lerini getirerek hem hususi hayatını tanzim ettirdi ve hem de ordusunun ateşli silâhlara olan ihtiyacını giderdi. III. ve IV. İvan ile Deli Petro gibi muktedir hükümdarların, pek nazik anlarda basiretli hareketleri, yerli-yabancı birçok âlimin rehberliği ile Avrupa'dan çok şeyler öğrenmeleri icabettiğini idrak ederek gerekli her türlü teşebbüste bulunmaları; Rusya'nın modernleşmesi ve ilerlemesine te'sir etmiştir. IV. İvan'ın danışmanlarından Peresvetov, Çar'a takdim ettiği bir raporunda, ideal bir hükümdar olarak tanıdığı Türk hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'i örnek almasını telkin etmiş ve Türk hükümdarının büyük bir filozof olduğunu, okuyarak birçok ilimleri öğrendiğini, Osmanlı İmparatorluğunda adalet tesis ettiğini, mahkeme işlerini düzenlediğini ve memurlara maaş tanzim ettiğini, bu tedbirler sayesinde de ahaliyi refaha kavuşturduğunu belirtmiştir⁵⁹.

Türklerin yalnız İstanbul'u zaptetmekle kalmayıp, Ortodoks Patrikliği de kontrollerine almaları 1547'de «Çar» unvanını alan IV. İvan'ı, Patrikliği Moskova'da kurma teşebbüsüne dahi sevk etmiştir. Çar, Orta Şark'daki Patriklere yaptığı yardımlarla onların sempatisini kazanmış; bilâhure de Ortodoksların hamiliğini yapmağa kadar işi ileri götürmüş ve nihayet 1589'da Moskova'da Patrikliğin kurulması için diğer Patrikleri iknaa muvaffak olmuştur. Bundan böyle Çarlar, Orta Şark'da ve Balkanlarda Türk tebaası Ortodoksların hamiliği rolüyle Türkiye'nin iç işlerine karışmak eesaretini gösterecektir.

Papalığın Rusların gelişmelerindeki rolü inkâr edilemez ise de, bu inkişafın en büyük âmili Almanlar olmuştur. Orta Avrupa'da Türk tazyiki karşısında en çok bunalan Almanlar, Türklere karşı yeni bir cephe açmak üzere, yeni gelişmekte olan Ruslara her türlü yardımda bulunmuş; onlara toplar, subaylar, teknisyenler ve bilginler göndermişlerdir⁶⁰. Bu yardım yarışına Belçika, Hollanda ve İngiltere de katılmışlardır. Türk baskısından kurtulmak ümidiyle Alman devlet adamları ve bilginlerinin diriltip adam ettikleri Ruslar, tarihin hazin tecelilerinden biri olarak, Türklerin olduğu kadar, Almanların da başına belâ olacaklardır.

59 Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 189.

60 Kurtar, «Panslavizm», *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dergisi*, Sayı : 2-4, s. 243.

Papaların ve Alman ileri gelenlerinin de yardımlarıyla tedricen modernleşen Ruslar, jeopolitik mevkiilerinin sağladığı avantajla, ateşli silâhlar bakımından pek gelişmemiş olan Doğu Türk illerine doğru ilerlemeye başlarken, kurdukları muazzam haber alma teşkilâtı ile Rus emperyalizminin de temellerini atmış oluyorlardı. Avrupa'nın Rönesans ve Reform hareketlerini müteakip Türklere karşı önce dengeyi, sonra ilim ve teknikte ilerleyerek üstünlük sağlamaları ve bunun neticesi olarak askeri galebeleri, Ruslara Asya'da üstünlük kazandırmıştır⁶¹. Viyana bozgunu ile Türkler bütün Avrupa cephelerinde mücadele etmek mecburiyetinde kalınca, Ruslar teşebbüsü tamamen ellerine geçirmişlerdir. Bundan sonra, genişledikçe hırsı artan, hırsı arttıkça saldıran bir Rus emperyalizmi, buna karşı, cepheden cepheye koşan Türklerin, hukuku korumak için kanlarıyla suladıkları vatan topraklarının şanlı müdafaalarına tanık olunacaktır.

61 F. Grenard, *Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü*, Tercüme: H. Varoğlu, İstanbul, 1941, s. 90.